

Történetkutatás és történelmi tudat

Lehet, hogy ezt az írást a történelmi tudat valamiféle definíciójával kellett volna kezdeni. Csakhogy egy ilyen definíciónak a kísérlete, bár oldalakat venne igénybe, végül is csak annak beismeréséhez vezetne, hogy a történelmi tudatnak nincsen általánosan elfogadott meghatározása. Ezért inkább az evidenciákból indulunk ki, annál inkább, mert cikkünk nem elméleti, hanem gyakorlati célból készült. Nem a történetfilozófia, hanem a történetkutatás oldaláról közelíti meg tárgyát: a romániai magyar nemzetiségi történetkutatás tudatformáló szerepének néhány gyakorlati kérdését veti fel.

Tehát az evidenciák... Tény, hogy az egyénnek és közösségnek van történelmi tudata, amely a múlttól, a történelemtől alkotott véleményként létezik. Ebből következően nem véglegesen kialakult, kerek fogalomrendszer; inkább különböző megjelenési formáiban érhető tetten. Természete szerint változó és bonyolult jelenség, amelynek a formálása, állandó újraalkotása, időnkénti zavarainak megszüntetése társadalmi feladat, hiszen jórészt ettől függ az egyén csoporttudata: a nemzethez, nemzetiséghez, osztályhoz s emberiséghez való viszonyulása.

Milyen tényezők játszanak szerepet a történelmi tudat formálásában?

Úgy véljük, hogy elvileg legalábbis a számos tényező között a történettudományt egyféle primátus illeti meg. Ha pedig ezt a felfogást elfogadjuk, elsőként azt a kérdést kell felvázolnunk, hogy *milyen a történetkutatás és a történelmi tudat közti viszony.*

Ha ez a viszony csupán abból állna, hogy a történetkutatás rákényszeríti az egyénre és a társadalomra a saját elképzeléseit, véleményét, az meg minden további nélkül fejet hajtana a historikusok tekintélye előtt, könnyű volna a dolgunk. Csakhogy a viszony sokkal bonyolultabb. Ugyanis a történelmi tudat fejlődésének is megvan a maga mechanizmusa, vannak belső törvényszerűségei. Gyökerei történelmünk forrásaiba ágaznak le, de a mai helyzet, helyzetűdát, a létkörülmények s más tudatformák is erőteljesen befolyásolják fejlődését. Mindezek következtében már csak azért is, mert a társadalomban különböző nemzedékek élnek együtt, a történelmi tudat struktúrája heterogén.

E tudat alakulása folyamatos, megvan a maga történetisége. A régebbi korokban nagy szerepet játszott a szóbeli hagyomány, a nemzedékről nemzedékre, apáról fiúra szálló vélemény az egyik vagy másik történelmi korról, eseményről, személyiségről. Aztán a történetírás, tehát az írásbeliség tudatformáló ereje megnövekedett, először az értelmiségiek körében, majd a történelemoktatás rendszerezése után, egyre szélesebb néprétegekben is. Bár szerepe csökkent, a szóbeli hagyományozás ma is fontos a történelmi tudat alakításában.

Az egymás mellett élő nemzedékek kérdésénél maradvá, azt is le kell szögeznünk, hogy az idősebbek történelmi tudata az egyéni élményekből leszűrt történelmi jellegű tapasztalatok következtében gazdagabb: a háborúk, a társadalmi változások, a különféle elnyomatások átélése mély nyomokat hagyott az emberek tudatában. S bizony nehéz a történész dolga, mert szinte varázslónak kell lennie ahhoz, hogy megrögződött véleményeket (az egyéni átélés nem biztosítéka az ítéletek helyességének) megváltoztasson. A fiatalabb nemzedékek történelmi tudata főleg az iskolai történelemoktatás, az egyéni olvasmány s a tömegkommunikáció útján alakul. Fontos ebben a művészetek, különösen a filmművészet szerepe. Emellett további heterogén elemek is vegyülnek a történelmi tudatba, a társadalmi osztályhoz, etnikumhoz, különböző fajokhoz való tartozás szerint. Mégis elmondható, hogy a történelmi tudat — lényegét tekintve — a múlttól alkotott vélemények összessége.

Ez a vélemény nem marad meg önkörében, hiszen a közgondolkodás, amelynek részévé válik, kihat az emberi cselekvésekre; másrészt a *közvélemény* — kihívásai, elvárásai révén — kihat a történelemkutatás fejlődésére is. Igaz viszont, hogy a történettudomány újabb eredményei nyomán a történelmi tudat maga is fokozatosan átalakul. A történelmi tudat és a történettudomány legáltalánosabb összefüggését Bobińska lengyel történész így látja: „A történelmi tudat, amely mint-hogy lényegében mentális szféra — vagyis felöleli a társadalmi pszichikum területét —, ugyanakkor bizonyos mértékben a történettudomány mentális alapját alkotja.” Tehát egymást feltételezik, és tegyük hozzá, mert ez igen lényeges: *egy-mást mintegy ellenőrizve fejlődnek.* Modernebb kifejezéssel élve, strukturális vi-

szony áll fenn a történettudomány és a történelmi tudat között, s ha ebben a viszonyban zavarok állnak be, valamelyik rész rendszerint nemkívánatos irányba kezd fejlődni. Ha például a tudományon túli tényezők túlságos mértékben hatalmukba kerítik a társadalmi történeti tudatának az irányítását, az könnyen elszakadhat a tudományos kutatás eredményeitől, s esetleg könnyen enged az illúzió csábjának. Gondoljunk a hitleri faszizmus „történelmi” propagandájára, amely a faji felsőbbrendűség hamis tudatával tömte a fejeket, hogy legyőzhetetlensége mítoszának történelmi háttérrel biztosítson. A másik esetben, tehát amikor a történetírás szakad el — különböző okok folytán — társadalmi ellenőrző közegétől, könnyen válhat önmagáért való, értéktelen, dogmatermelő vállalkozássá. Ilyenkor az történik, hogy a társadalom előtt elveszíti hitelét, s jóformán nincs hatással a történelmi tudat alakulására. Az ötvenes években lényegében ez történt nálunk a történetírással. Viszont arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a történész személyisége, egyénisége ilyenkor, sőt talán éppen ilyen időkben sokat ronthat, de sokat is segíthet. A közösségüktől elszakadó karrieristákból lettek a faszizmus leg-szolgáibb történetírói, míg mások a rendkívül nehéz körülmények között is igyekeztek szakmájuk becsületét emberül szolgálni.

Ha a funkcionalizmus felől közelítjük meg feltett kérdésünket, azt mondhatjuk, hogy a történelmi tudatnak a valóságos történelmi fejlődés tanulságait kell tartalmaznia, hiszen funkciója nem más, mint az, hogy elősegítse egy adott közösség helyes cselekvéseit, amelyek a történelmi fejlődés iránya és a humanizmus ke- retei között mozognak. Valóban, tapasztalati tények szerint a történelem tanulságait helyesen értékelő tudatnak igen nagy szerepe lehet a közösségek, etnikumok, álla- mok egymás közti kapcsolatainak rendszerében s — a történelem hosszú idejével mérve — a közösségek fennmaradásában is. Az a közösség (különösen kisközösség), amely egyáltalán nem vagy rosszul gazdálkodik történelmi hagyatékával, aligha képes hosszú távon fennmaradni. S ellenkezőleg: a reális történelmi önismeret, a történelmi adottságok, törvényszerűségek felismerése a közösségek boldogulását szolgálhatja. A történettudomány szerepe épp az, hogy a történeti tudat ilyen irá- nyú fejlődését, funkciója ilyen értelmű teljesítését a maga eszközeivel elősegítse.

Milyen a történettudomány struktúrája és funkciója?

Ha nem akarunk a történelmietlenség hibájába esni, jelzésszerűen utalnunk kell a történetírás hajdani fejlődési útjára s társadalmi funkciójára.

Bár a múltidézés, a történetírás, a leírás, a narráció formájában, egyidős az írásbeliség kialakulásával, tehát a legrégebb tudományok egyike, szerepe évezredek során alig változott. Nem akart más lenni, mint az emberi cselekvések, esemé- nyek, kiemelkedő példaképek memorióléja. Krónika volt, nem több, igaz, sokszor irodalmi szintű krónika, mely funkcióját abban látta, hogy az élet tanító mestere legyen. Vítas, hogy az volt-e, még akkor is, ha Cicero után a történetírók gyakran idézgettek az ismert szállóigét: *Historia est magister vitae*. A polgári nemzetek születésekor aztán a história *társadalomszervező funkciót* kapott, s a nemzeti tudomány rangjára emelkedett (a nyelvészettel együtt), mert elősegítette a nemzeti tu- dat, végső soron a polgári nemzet kialakulását. Ettől kezdve azonban elméleti alapja egyre jobban a hanyatló polgárság ideológiájához igazodott, és szélsőséges formák- ban is megnyilvánult (sovinizmus, fajelmélet).

Pozitív irányú fordulatot elvileg a materialista filozófia és a polgári köz- gazdaság elmélete, főleg pedig a marxizmus hozott. Mivel azonban a történetírás módszerében továbbra is konzervatív tudománynak bizonyult, a gyakorlati fordu- lat későbbi. Éppen ezért okkal mondhatta Marc Bloch, a modern szellemiségű tör- ténetírás egyik megalapozója, hogy „a történelem igen régi az elbeszélés embrio- nális formájában”, de „mint elemző vállalkozás annál ifjabb”.

Az utóbbi évtizedekben a történelemtudomány valóságos metamorfózison megy át. Eredményeként ma *belsőleg strukturált történetkutatásról és -írásról beszélhe- tünk*, olyanról, amely a *történelmi folyamat valóságos struktúrájához próbál iga- zodni*. A politikátörténet évezredek egyeduralkodója megszűnt, a hajdani egységes tör- ténetírás helyén új szakágazatok jöttek létre (a folyamat a XVIII. sz. végén elkezdődött). Ilyenek, hogy csak a fontosabbakat említsük, a gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet, valamint ezek részdyscyplinái: az agrár-, ipar- és ártörténet, a város- és falutörténet, valamint — és ez nem külön irányzat — az integrációra törekvő civilizációtörténet. Másrészt a história tudománya azáltal igazodott a *tör- téneti idő sajátosságaihoz*, hogy történeti koronként is szakosodott. A *területi struk- túra sajátosságaihoz* az egyetemes történet, nemzeti történet és a helytörténet el- különülése révén került közelebb.

Nyilvánvaló, hogy a differenciált történettudomány jobban megfelel funkciói- nak, az eddiginél jobban feltárhajta a történeti hagyományt, segíthet felismerni az igazi nemzeti és közösségi érdekeket a történeti fejlődés egészében, segíthet sa-

ját karakterük megőrzésében, előmozdíthatja a nemzetek törekvéseit, mégpedig a más nemzetek és közösségek megbecsülése mellett, s nem a velük való ellenségeskedés által. Ebben a törekvésében a történettudományt különösen az *összehasonlító történetkutatási módszer segíti, amely az önkontroll szerepét tölti be, az önimádat s a múlt (a saját nemzeti történelem) mitizálása ellen.* Vonatkozik ez a marxai elveken nyugvó történettudományra is, amely egyik fő feladatának tartja a szocialista ember közösségi tudati világának formálását.

A román történetírás tudatformáló funkciója rendkívül erőteljes volt a történelem folyamán. Csak utalni szeretnénk a nagy erdélyi triászra (Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior), amely a latin származás eszméjét vitte be a román köztudatba, és a 48-as történetírói nemzedékre (Kogălniceanu, Bălcescu), amely a nemzeti egység és függetlenség gondolatát népszerűsítette, végül Iorgára, aki a román történeti tudatot szintetizáló műveivel szolgálta.

A felszabadulás utáni történetírás a demokratikus és forradalmi hagyományok felfedezése és terjesztése terén végzett úttörő munkát. Napjaink román történetírásának a lendületét nagymértékben fokozzák egyrészt azok a kutatások és eredmények, amelyek az első központositott dák állam 2050. évfordulójával kapcsolatosak, másrészt az a tény, hogy 1980 augusztusában hazánkban rendezik meg a soron levő XV. Nemzetközi Történetéskongresszust. E tekintélyes nemzetközi tudományos fórum jelentős történeti kérdéseket tárgyal, érzékeltetésére csak néhány címet említünk: Kelet-Európa — a civilizációk érintkezési területe (főreferens Románia); a béke formáinak kérdése a történelemben (Olaszország és Spanyolország); föderális és pluralista államok (Lengyelország); a nő szerepe a történelemben (Franciaország); a történelemoktatás helye és szerepe a XX. századi ember formálásában (Szovjetunió); demográfia, járványok, ökológia (Anglia).

A román történettudomány természetesen foglalkozik az együttélő nemzetségek, így a romániai magyarság és németiség történetével is. Következésképpen a román történetírás nagy hatást gyakorol a romániai magyarság történelmi tudatára; gyermekeink az oktatás minden fokozatában tanulják Románia történetét, a sajtóban, szaklapokban olvassák a népszerűsítő, illetve szakcikkeket. A történelem népszerűsítéséből kivieszi részét a televízió, amely minden generáció történelmi tudatára hat. Bár a tankönyvek sokszor hiányosak, elmondható, hogy a romániai magyarság történelmi tudatában jelentős helyet foglal el a román néppel való közös hagyomány, testvériség tudata. *Ehhez egyre nagyobb mértékben járul hozzá nemzetiségi történetkutatásunk is, amely ugyanakkor céljával a saját történeti hagyományok feltárását, ébresztését, éltetését tűzte ki.*

Milyen ma nemzetiségi önismeretünk?

Más, mint tegnap, állapítja meg Gáll Ernő, mert más, megváltozott létkörülmények között folytat egy hagyománysort. Ez természetesen a történeti önismertetre, tudatunkra is vonatkozik. Tehát történeti önismeretünknek elvileg tudatosabbnak, tárgyilagosabbnak kell lennie, mint a réginek, hogy jobban szolgálhassa mai s holnap életünket.

És vajon milyen a valóságban?

Ebben a kérdésben a szociológia kellene hogy eligazítson, de egyelőre nem tud. Ezért egyéni tapasztalataink alapján kell képet formálnunk róla.

Bizonyosnak látszik, hogy a valós múltismeret igénye jellemzi nemzetiségünk többségét. S annak egy része reális, építő jellegű önismertetre tett szert; elsősorban a humán értelmiség. Erre vall a könyvvásárlók, történeti irodalmat olvasó közönség összetétele. Ezzel a réteggel áll a történetkutatásunk alkotó jellegű dialógusban. Kialakulóban van ugyanakkor egy fiatal nemzedékekből: mérnökökből, munkásokból, középfokú műszakiakból, tisztviselőkből álló közönség is, amely odafigyel a történeti irodalomra, kérdésekre. Jelentős különbségek tapasztalhatók a nemzedéki történeti önismeretben is. A fiatalabb magyar nemzetiségi korosztályok történeti tudatában saját múltjukat illetően sok a bizonytalanság, a hiány, ami az iskolai történelemoktatás felé is figyelmeztető jel kellene hogy legyen. Az idősebb korosztályok tudatában számos egymásnak ellentmondó vélemény keveredik. Sokan pesszimiztikus véleményt alakítottak ki a történelemről. Minden rosszul sikerült — mondják, s törökfoglalásra, Habsburg-elnomásra, Mohácsra, Nagymajtényra, Világosra stb. hivatkoznak. Mások, és ez a kategória eléggé népes, közömbösebbek; a történelem fatális és szeszélyes — ismételtetik, benne az egyén és a kisközösség tehetetlen. Hasznosabb mással foglalkozni, mint történelemmel. S végül vannak — igaz, egyre kevesebben —, akik még mindig illúziókat őrizgetnek tudatukban: történelmünk szép, hibamentes volt, csak a történészek okvetetlenkednek, deheroizálnak és ostoroznak — így vélekednek. Azt meg semmiképpen sem hajlandók tudomásul venni, hogy nem minden történelmi csapás okai keresendők külső tényezőkben.

Persze inkább a szélsőségeket említettük meg, hogy érzékeltessük: szocialista nemzetiségi tudatunk formálásában a nemzetiségi történetkutatásnak még bőven van tennivalója.

A reális történelmi tudat kialakulásának a feltételei nálunk sem másak, mint általában: ennek mindenképpen a valóságos múlt és a történelmi hagyomány egészére kell felépülnie. Csak ez a szemléletmód képes kiküszöbölni történelmi tudatunk hiányait, kiigazítani egyoldalúságait, torzulásait, megszűntetni bizonyos egyensúlyzavarait, mert — röviden szólva — a teljes történelem tükrében kiderül, hogy múltunk nemcsak vereségek sorozata, hanem eredményekben, megtartó pozitív hagyományokban is bővelkedik. Ezeknek a feltárása jelentős tényezője lehet a tudatos és kulturált életmódnak, a nemzetiségi öntudatnak, a jobb közérzetnek.

Fenti állításunkat tehát a teljes, totális történelem koncepciójára alapozzuk. Az emberiség történelmét mint gazdasági-társadalmi folyamatok, emberi tevékenységek s a nekik megfelelő struktúrák összességét értelmezzük. Folyamat jellege abban van, hogy az embert körülvevő világ megelőző tevékenységek terméke, s az ember, fenntartva a megelőző nemzedékek tevékenységének eredményeit, létrehozza a következő nemzedékek életfeltételeit is. „A történelem nem egyéb — írta Marx —, mint egyes nemzedékek egymásutánja, amelyek mindegyike kiaknázza azokat az anyagokat, főként termelőerőket, amelyeket valamennyi elődje reá hagyományozott, ilyenképpen tehát a ráhagyott tevékenységet folytatja egész megváltozott körülmények között, másfelől pedig a régi körülményeket módosítja egészen megváltozott tevékenységgel.“ A történelem totális jellege pedig abban áll, hogy a ma, a jelen holnap már mindenestül „múlttá“, történelemmé lesz. Ám a történettudomány, miközben igyekszik a történelem folyamatait, folyamatstruktúráit feltárni, tiltakozik az ellen, hogy egyszerűen az összes múltbeli események valamiféle tárházának tekintsék. Fustel de Coulanges a történelmet „az emberi közösség“ tudományának nevezi, Marc Bloch ezt elfogadva, azzal egészíti ki, hogy a história az emberiség történelmi tudománya. Tehát az állandóan változó történelmi folyamatokat, struktúrákat tartja kutatása tárgyának.

Kérdés, hogy nemzetiségi történetkutatásunk eléggé strukturálódott-e ahhoz, hogy átfoghassa a teljes történelmünket.

Nézzünk széjjel történetírásunk táján.

A rendszeresebb nemzetiségtörténelmi kutatások megindulása óta kétségkívül a művelődéstörténet terén értük el a legtöbb s legjelentősebb eredményt. Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Benkő Samu és más művelődéstörténészek munkássága eléggé ismert, semhogy itt ismétlésekbe kellene bocsátkoznunk. Szinte felbecsülhetetlen fontosságú ez a művelődéstörténelmi feltáró munka történelmi önismeretünk szempontjából is, mert „századokat egybekötő“ kulturhistóriai vonulatról, tudósokról, irodalmárokról, irodalomról, iskolákról, tanárokról, nyomdászokról van szó benne. Ez a hagyományfeltárás növelheti önbecsülésünket, hiszen bizonyítja, hogy európai mércével mérve is rangos szellemi kultúrát teremtettek eleink. Az európai komparatisztika és az újabbkori történetünk kutatása ugyanakkor megóv attól, hogy ezeknek az eredményeknek és történelmi hagyományoknak mitizálói legyünk.

A hagyományfeltárás más területein is születtek eredmények, de jóval szerényebbek, mint a művelődéstörténetben. A történettudomány egyes ágazatainak a lemaradása hovatovább történelmi tudatunk ferdüléseihez vezethet. A gazdaság- és társadalomtörténetírás bizonyos fokú lemaradása miatt — és erre Imreh István *A rendtartó székely falu* című kötete figyelmeztetett — nem elég tudatos az a hagyományápolás, amely az elődök önfenntartó, önmaguk életét megszervező tevékenységét láttatja. A gazdaságtörténet speciális ágazatának, az agrártörténetnek az elhanyagolása közvetlenül szegényíti történelmi gondolkodásunkat. Hiszen az erdélyi magyarság zömében mezőgazdaságot folytató közösségekből állt. Ezek alapsejtje az önálló falusi háztartás, a család, amely a demográfiai folytonosság s a hagyomány letéteményese volt; régi csalárendszerünk erőnei figyelemre méltóak. Nem elégséges, ha a ránk maradt népi örökségből, kultúrából csak a népdal és a tánc válik élő hagyománnyá: ki kell hámoznunk az életmód értékes elemeit, amelyek rendkívül tanulságosak lehetnek például a közösségi, az anyagi s más javakkal takarékosan bánó, józanul törekvő, egészséges mentalitású ember nevelésében. S különösen a munkára való nevelésben. Egy ilyen feltárás segíthet abban is, hogy a mai problémáink egyikét-másikat — például az egykeproblémát — megfelelő történelmi mélységben ítéljük meg. És itt máris nemzetiségtörténelmi kutatásaink eredményeire hivatkozhatunk. A falusi családi háztartás önfenntartó, a népességet újratermelő funkcióját vizsgálva jöttünk rá, hogy a háztartás egyensúlya milyen nagy szerepet kapott e funkciókban. Századokon át, a mindennapi szükségletek előteremtése mellett, s természetesen a feudális szolgáltatásokon túl,

alig maradt lehetőség ceremóniális alapok megteremtésére. De ünnepek azért mégis voltak, s ezek a közösségek belső kohézióját nagymértékben erősítették. Amikor aztán a feudalizmus utolsó nagy történelmi szakaszában lehetővé vált az ünnepi ceremóniák gazdagítása, bizonyos vidékeinken, például Kalotaszegen, a ceremóniális alapok megteremtése túlfeljődött, hosszú éveket, néha évtizedeket vett igénybe (a vagyont érő menyasszonyi kelengye előállítására például), s így a ceremóniák végső soron eredeti funkciójuknak ellentétébe csaptak át, veszélyessé váltak a közösség folyamatosága, önmege újratermelése szempontjából. (Mint ismeretes, a jelenség ma is fennáll.)

Szükség van, agrármúltunkról lévén szó, a társadalomtörténelmi kutatás előre lépésére is. Főleg azért, mert a közgondolkodásban még mindig nem alakult ki reális kép az erdélyi magyarság múltbeli társadalmi struktúrájáról. S az is közismert, hogy a régi román historiográfia gyakran tett egyenlőségjelet az elnyomó nemes és általában a magyar közé, később az uralkodó osztály, vagy éppen államapparátus és magyar közé, rosszul informálva ezáltal a román közvéleményt. Ennek a tudatnak a maradványaival néha ma is találkozunk. A valóság pedig az, hogy az erdélyi magyarság évszázadokon át többségében éppúgy jobbágyi sorban élt (a székelységnek sajátos társadalmi képlete volt), mint a román; később a magyar munkás és paraszt éppúgy szenvedett a társadalmi elnyomás miatt, mint a román. Persze egy alapos társadalomtörténelmi vizsgálódás azt is számszerűen felmérné, hogy a magyar társadalomban a nemesség aránya valóban nagyobb volt, mint más társadalmakéban, és hogy a nemesi életforma, amely később a dzsentri önromboló, önfítogató életvitelére torkollott, bizony sok kárt okozott nekünk, mert az együttélő népek, sőt egyes európai politikuskok is a magyarságot nem kis mértékben ebből a szemszögből kezdték megítélni. Ki tagadhatná, hogy ezek a tudati maradványok ma is élnek? Ezzel az életmóddal kapcsolatban még a mi körünkben is sok az illúzió. Ady Endre költészete és harcos publicisztikája ellenére is. Merjük állítani, hogy ezt a fajta hagyományt társadalmunknak az a része, amelyet „illúzióörzönök” neveztünk, de talán a közömbösök egy része is, értékesebbnek tartja, mint az előbb említett agrártörténelmi, paraszti hagyományt.

A társadalomtörténetnek egy másik sajátos hajtása a munkásmozgalom-történet. Bár vannak eredményeink ezen a téren is, nem elegendők ahhoz, hogy ez a hagyomány a nemzetiségi történelmi tudatban az őt megillető helyet elfoglalhatná. Pedig ismeretes, hogy az erdélyi munkásmozgalom korai szakaszában a konkrét demokráciának milyen szép formái jöttek létre, s hogy a romániai munkásmozgalomban és nemzetközi kommunista mozgalomban az erdélyi magyarság számarányát túlhaladó arányban vett részt. Ez a tény — ha a történelmi tudat síkjára vetítjük át — reális önismeretünk, önértékelésünk értékes pillére lehet.

Nem kellene abba hagynunk a 48-as forradalom kutatását sem, hiszen 1848 éli az erdélyi magyarság tudatában, és ezért tudatformáló ereje nagy. A történetírástól is függ, hogy a legendák és téveszmék kiszoruljanak a 48-as történelmi tudatból.

Vitatéma, hogy a történelmi hagyományhoz, nemzeti-nemzetiségi örökséghez hogyan kell viszonyulnia a történésznek. Meddig mehet el a kritikai állásfoglalásában? Ebben a kérdésben kerül szembe a legtöbb alkalommal a történetkutató a történelmi közgondolkodással.

Persze recept nincs, mindig a konkrét történelmi elemzésnek kell értékítéletet mondania valamely kérdésben. Ennek során a mai kutatás bizony gyakran kényszerül arra, hogy a történészlelők értékeléseit is megváltoztassa vagy módosítsa. Bár ebben a jelenségben általában a közgondolkodás a történettudomány gyöngességét látja, a valóság az, hogy a véleményeket más tudományok is gyakran változtatják egyik vagy másik túlhaladott kérdésben. És ez így van rendjén. Viszont a tudományos történetkutatás helyzetét nehezíti az a tény, hogy a közvélemény gyakran egy kalap alá veszi a „konjunktúratörténészekkel”, holott a kettő között minőségi különbség van. A konjunktúrákat kihasználók nem az új forráskutatás vagy új elméleti koncepciók alapján változtatnak gyakorta véleményét, hanem azért, mert számukra így előnyös. Ha ezt a zavaró körülményt (a szaktörténészek és a „konjunktúratörténészek” összekeverését) sikerül tisztázni, a szaktörténelem és a közönség kapcsolatai erősödni fognak, ami mindenképpen kívánatos.

Ennek érdekében nem árt, ha kitérünk a tudomány mai álláspontjára a hagyomány kérdésében. Az az álláspontja ugyanis, hogy a hagyomány nem kezelhető tabuként, s csak akkor élhet tovább mai viszonyaink között, ha már kritikailag elemeztük. A szelekció azonban nem lehet dogmatikusan szűk látókörű. A történelmi örökségből eleve csak a visszaható örökséget kell kirostálni, de még ennek is helyet kell biztosítani a kutatásban, hiszen azt, hogy mi volt jó és mi nem, csak az örökség egészében értékelhetjük helyesen. S emellett a negatív példák is tanulságosak lehetnek, óvhatnak hasonlók megismétlésétől.

Hogyan alkalmazkodik nemzetiségi történetírásunk a területi és időbeli struktúrákhoz?

Az utóbbival kapcsolatban a válasz csak pozitív lehet, hiszen a régebbi korokat is kutatjuk, éppen úgy, mint az újabbakat. A területi struktúrát illetően azonban rosszabb a helyzet.

Induljunk ki a romániai magyarság településföldrajzi viszonyaiból. Abból, hogy a székelység s néhány kisebb tájegység lakosságának kivételével szétszórt települési rendszerben, vegyes lakosságú városokban és falvakban él. Ennek következtében történetének feltárásában kivételes jelentőséget kap a még fejletlen, helytörténeti módszer. A helytörténet művelését indokolja egy másik, a történeti hagyományt illető értékelméleti szempont is. Ismeretes ugyanis, hogy történeti hagyományaink különböző érték kategóriákban helyezkednek el: egy részük az országos hagyományrendszerben, vagy az általános magyar hagyományban, a csúcsa az egyetemes hagyomány kategóriában, de vannak olyan értékes helyi hagyományaink, amelyeknek csak az illető helység, tájegység, megye lehet a gazdája. Felárója pedig a helytörténetkutatás.

Az csak bátorít, hogy a helytörténet művelésének Angliában, Németországban s máshol is nagy becsé van.

Régi igazság, hogy a helytörténet művelése a szülőföldszeretet egyik megnyilvánulása, a szülőföldszeretet pedig a hazafiságnak szerves része, mondhatni próbaköve. Nem lehet valaki úgy általában jó hazafi, valahol konkrétan dolgoznia kell, hogy otthon lehessen benne.

Okkal kérdezheti bárki: mindegy a rengeteg munkára, amit felsoroltunk, hogyan futja a szerény keretekkel rendelkező, utánpótlási gondokkal is küzdő nemzetiségi történetkutatásnak?

Amikor írásunk bevezetőjében merészeltük mondani, hogy a történeti tudatformálásban valamiféle primátus illeti meg a történettudományt, egyszerűen arra gondoltunk, hogy a múlt részstruktúrái, végtelenül gazdag történetei csak az egységes történeti folyamat egészében értelmezhetők valójában, amelyet a megismerés mezején a történettudomány művel meg. Most az említettekhez azt is hozzá kell fűzni, hogy múltunk oly gazdag, oly sokrétű és változatos eseményekben és folyamatokban, hogy ezek felfedezése csakis a legkülönbözőbb értelmiségi foglalkozások, szakmák, a tudományok és művészetek együttműködése által végezhető el. Így a történeti tudat fejlesztése is sok tényező együttes hatását tételezi fel. Annál inkább, mert, amint Antonio Banfi, a kiemelkedő olasz marxista történész megfogalmazta: „a történelmi tudat a kultúra lényegi önfelismerése egy folytonos és szerves fejlődés folyamataként, amely önmagában hordja értelmét és igazolását.” Tehát nemcsak a tudományok járulhatnak hozzá fejlesztéséhez, hanem igen jelentős mértékben a művészetek is.

Közhely, hogy a szépirodalom mindig is szívesen nyúlt történelmi témákhoz. Eötvös Józsefre, Jókaira hivatkozhatunk; Ady költészetében és prózájában előkelő helyen szerepelt a történelem. Bizonyos, hogy Napóleon oroszországi hadjáratát elsősorban Tolsztoj regényéből ismerjük, és a példák a végtelenségig folytathatók.

A történeti tudat fogékony a képzőművészetek történeti jellegű alkotásai iránt is: egyik-másik történeti személyiség úgy él a köztudatban, ahogy alakja a festő vásznan vagy a szobrász vésője nyomán s anyagában testet öltött. Erős érzelmi kötődést biztosít bizonyos történelmi események, jelenségek iránt a zene. Mindebből nem nehéz levonni azt a következtetést, hogy történeti önismeretünk a művészetek hozzájárulását nem nélkülözheti.

A történettudomány primátusa minden bizonnyal abban áll, hogy sajátos hozzáállásával a legtárgyilagosabban képes felmérni a múltat. Ezért a művésznek ismernie kell a történetkutatás eredményeit. Aminthogy ez fordítva is áll. A történetkutatónak is kötelessége, hogy számba vegye s tanulmányozza a tárgyra vonatkozó művészeti alkotásokat. A művészi munka elemeinek felhasználása növelheti a történetkutatás határfokát, mert előmozdíthatja eredményeinek asszimilálását a közönség által.

Hátra volna még több kérdés felvetése, melyek közül első helyen említendő a történelem népszerűsítésének ügye. Röviden szólva sok függ a tömegkommunikációs eszközök felelőseinek, a lapok főszerkesztőinek és rovatvezetőinek, a Román Televízió magyar adása vezetőinek, szépirodalmi lapok illetékeseinek a hozzáállásától. Attól, hogy közügynek tekintik-e nemzetiségi történelmünk népszerűsítését, vagy egyszerűen néhány történész személyes ambíciójának.

Bár eltérő módszerekkel járulnak hozzá a történelmi tudat formálásához, az említett tényezők közt egy dologban nem lehet különbség: abban, hogy szaktörténész, történelemtanár, szépiró és képzőművész, publicista és amatőr kutató teljes felelősséggel kell hogy szójon a történelemről, mindnyájunk közkincséről.